

Bijlage VWO
2024

tijdvak 2

Nederlands

Tekstboekje

Tekst 1 Hoe autonoom zijn we, wanneer we een deel van ons leven aan technologie ‘uitbesteden’?

(1) “Installeer *autopilot*, zeiden ze”, staat erboven. En eronder: “Het werkt prima, zeiden ze.” Op de foto, die met deze bijschriften als meme de wereld rondging, is een Tesla te zien die een betonnen trap is afgereden en nu op z’n neus tegen de stoep staat.

(2) Het grapje is al zo oud als dat over TomTom,¹⁾ om precies te zijn even oud als de prijswinnende reclame uit 2005 waarin iemand pardoes een heg inrijdt omdat het navigatiesysteem zei dat ze rechtsaf moest slaan. Haha, kijk die domme techniek doen alsof-ie slim is, dom mens dat haar gezond verstand niet gebruikt. En het is nog grappiger omdat het hier om een Tesla gaat natuurlijk, het paradepaardje van de *autonomous vehicles*.²⁾ Hoe vind je zelf dat het gaat, Elon?³⁾

(3) Dat autonome technieken niet zo goed werken als hun naam lijkt te beloven – als ze echt autonoom zouden zijn, zouden ze de mens immers niet nodig hebben – is minder grappig wanneer het gaat om wapens, onbemande drones die ‘targets’ kunnen uitschakelen (oftewel: mensen doden) of om algoritmes die besluiten nemen over je kredietwaardigheid of over de straf die je na een klein vergrijp verdient. En dat is waarschijnlijk nog maar het begin.

(4) In Emy Koopmans dystopische roman over de nabije toekomst, *Het boek van alle angsten*, bepalen algoritmes je studiekeuze en dus de invulling van je leven. Fana wil

sterrenkunde studeren, maar krijgt het advies om psychologie te gaan doen. “Maar, ik ben helemaal niet zo... sociaal”, zegt ze. De decaan stapelt argument op argument: mensen zijn toch boeiend, dat je dat niet inziet, betekent juist dat je dat moet leren, het zou je bovendien goed doen met jouw somberheid, trouwens: de arbeidsmarkt, dus voeg je nou maar, eigenwijze mensen worden ongelukkig. Het komt uiteindelijk allemaal op hetzelfde neer. Je denkt wellicht te weten wat je wilt, maar het algoritme weet het beter.

(5) De betekenis van ‘autonomie’ verschuift langzamerhand van een bij uitstek menselijk vermogen naar een kenmerk van de nieuwste technologie. Dat is fascinerend en ook wel wat beangstigend.

(6) Nu liggen die zogenaamde autonome vermogens van de mens al langer onder vuur. Sterker nog, is het hele begrip niet allang ontmaskerd als een illusie, waarna de werkelijke aandrijving van de mens zichtbaar is geworden, of dat nu ‘het brein’ is, de genen, hormonen, atomen, opvoeding, opleiding, het maatschappelijk bestel of de cultuur? Nee, als je denkt autonoom te zijn, of als je dat wenst te zijn, ben je vooral naïef. De mens is een voorspelbaar algoritme.

(7) Het is dát, of je hoort bij de andere kant, bij de ferme ‘believers’ die schreeuwen dat autonomie ons wordt afgepakt, dat we leven in een dictatuur waarin je niet meer mag zeggen, doen of zelfs denken wat je wilt. De enige manier om autonoom

te zijn is in dat geval om de maatschappij de rug toe te keren en je
85 eigen organisaties te beginnen, of zelfs een gemeenschap in internationale wateren te stichten.

(8) Wie autonomie (de menselijke) een belangrijk begrip acht – ik heb
90 het hier over mezelf – ziet zich daarmee voor de keuze gesteld tussen naïviteit en a-socialiteit. Maar hoe moeten we ons dan verhouden tot datgene wat er met de autonomie
95 vandoor gaat: de techniek?

(9) Ik geloof dat de strijd om dit woord belangrijk is, al kan hij niet zomaar beslecht worden. En misschien is dat juist het punt, is het
100 de zoektocht zelf naar de betekenis van autonomie, naar hoe ze werkt in de praktijk, hoe ze zich verhoudt tot anderen, zowel menselijk als niet-menselijk, die het hart van autonomie
105 uitmaakt. Misschien gaat het niet om het vinden van een sluitende definitie, maar om de verhouding tot de buitenwereld, waarin autonomie tot stand komt.

(10) Het zal komen doordat ik er zelf mee bezig ben, met die zoektocht naar autonomie in tijden van autonome techniek, dat ik hem ook
110 steeds vaker bij anderen tegenkom. Het lijkt alsof er weer wat meer aandacht is voor het individu als
115 speler in het grotere systeem.

(11) Zo schreef de schrijver Maxim Februari in een recente column dat
120 het “geen kwaad [kan] af en toe te bedenken dat de geschiedenis de geschiedenis van de collectieve mensheid is. En dat de wereld draait door het machteloze handelen van
125 ons allemaal.” De filosoof Hans Schnitzler stelde de vraag waarom “wij nihilisten” het (hebben) laten gebeuren dat de techbedrijven onze levens overnemen. “We zullen, net

130 als bij de klimaatcrisis, ons eigen aandeel onder ogen moeten zien”, stelt hij in ‘Datamens, kijk eens wat kritischer in de spiegel en doe wat!’
(12) De laatste roman van Dave Eggers, *Het Alles*, is daar de meest
135 uitgebreide (en grappige) uitwerking van. Ook hij vraagt hoe het zover kon komen dat we leven als schoothondjes van de techbedrijven in
140 plaats van andersom. In de nabije toekomst van zijn romanwereld is duidelijk dat de technologie heeft gezorgd voor een populatie van
145 bange, laffe, gemakzuchtige, steriele, saaie, seksloze, zelfgenoegzame, verschrikkelijke mensen, wreed in hun consequente apathie. Ze hebben zonder noemenswaardige weerstand
de ene na de andere mensonterende
150 ‘innovatie’ geaccepteerd en nu kunnen ze niet meer zonder, al zijn ze stuk voor stuk doodongelukkig. Maar ja, het algoritme weet het nu
eenmaal beter.

(13) Je zou het een vorm van “aangeleerde hulpeloosheid” kunnen
155 noemen, zoals dj Paul Nederveen die in de coronatijd zag ontstaan: “Het is ons afgeleerd om hoop te hebben en
160 aangeleerd om hulpeloos af te wachten.” Die apathie is gevaarlijk. In *Over vrijheid*, haar oefening-in-essayvorm in vrij en autonoom denken, schrijft de Amerikaanse
165 schrijver en dichter Maggie Nelson: “Een steeds sterker wordende overtuiging van onze machteloosheid kan ons zo nu en dan ongevoelig maken voor de macht die we wel
170 hebben.”

(14) De ontkenning van je eigen handelingsmogelijkheid is altijd in het voordeel van de status quo, van
degenen die nu de macht bezitten.
175 Daarom is het ook in het voordeel van big tech als we denken dat het

niet anders kan. Geef je eenmaal het geloof in autonomie op, dan vervliegt zij weldra vanzelf.

180 **(15)** Dat is duidelijk het geval in de wereld van *Het Alles*. Er zijn uit de roman drie belangrijke lessen te trekken over de ondermijning van de menselijke autonomie door
185 technologie.

(16) De eerste is dat we die aan onszelf te danken hebben: wij zijn het zelf die steeds meer uitbesteden aan de techniek, dus we moeten niet
190 verbaasd zijn als er voor onszelf steeds minder te kiezen overblijft.

(17) De tweede les is dat het einde oefening is als de techniek eenmaal onze relaties gaat reguleren. Het lijkt
195 handig, een gadget die je kan vertellen of je vriend oprecht is als hij vraagt hoe het gaat, of een spraakassistent die je helpt om een vriendelijke collega te zijn. Maar door
200 te reguleren, eroderen zulke apps de menselijke omgang juist.

(18) Waarom betekent dat einde oefening? Dat is de derde les: relaties zijn essentieel voor
205 menselijke autonomie. Volkomen teruggeworpen op jezelf ben je willoos en kwetsbaar. Dat is contra-intuïtief. We denken van oudsher dat autonomie nu juist betekent dat je
210 moet losbreken uit relaties, uit afhankelijkheden, dat je je moet ontworstelen aan de invloed van de ander. Het is het kantiaanse⁴⁾ autonomiebegrip, dat allengs onder
215 vuur is komen te liggen als ego-centrisch en onwerkbaar. Het is ook een beperkt begrip van wat autonomie kan zijn. Wat moet je met zo'n autonomie vrij van beperkingen en
220 context? Wil je niet juist autonoom zijn om – naar eigen inzicht en oordeel – relaties met de wereld en met anderen vorm te geven? Ik wel.

(19) Je zou de dom-slimme Tesla uit de meme kunnen zien als het toppunt van een autonome machine, juist in de zin dat ze geen oog heeft voor de buitenwereld en alleen op zichzelf vertrouwt. Maar dat is een onwenselijk en onbruikbaar begrip van
230 autonomie.

(20) Wil autonoom handelen waardevol zijn, zo kun je ook redeneren, dan moet het juist ingebed zijn in de omgeving, daar voeling mee hebben, vanuit een oprechte aandacht die ervan uitgaat dat de wereld
235 onbekend en eigen is. In plaats van alleen vrijheid op te eisen, of je juist over te geven aan de macht van de bepaaldheid, vraagt autonomie om inhoudelijk gewicht. In de woorden van Dichter des Vaderlands Lieke Marsman: “Als je vrij bent om te
240 kiezen, wat kies je dan? Wat komt er ná vrijheid?”

(21) Wie wil begrijpen waarom autonomie belangrijk is – en dat is de eerste vereiste om haar terug te
250 winnen – raad ik aan te beginnen bij de ervaring van de inperking ervan. Als je je autonomie kwijt bent, weet je opeens wat je mist. Ik denk dat vrijwel iedereen deze ervaring kent, die iets aansteekt in je binnenste. Bijvoorbeeld als je door ziekte
255 gedwongen wordt bewegingsvrijheid in te leveren, als je geen zeggenschap meer hebt over je eigen agenda, tegengehouden wordt in het najagen van je dromen omdat die niet zijn zoals het hoort, of als je ten prooi valt aan andermens' vooroordelen. Waarnaar verlang je in dat
260 geval, wat is die vlam in het binnenste?

(22) Een volgende stap heeft met beperkingen te maken. Onderzoek welke zaken inwerken op wat je denkt en doet, waar je overtuigingen vandaan komen, welke rol de technologie en platformen daarbij spelen, hoe je opvoeding, opleiding, maatschappelijke en culturele context, je genen, je brein, je kleur en je hormonen je beïnvloeden: al die dingen die worden aangehaald om de autonomie te betwijfelen. Dát deze invloeden bestaan, ontkent de autonomiezoeker niet, wel dat ze doorslaggevend zouden zijn. Pas als je weet waar die grens loopt, kun je er iets aan veranderen.

(23) Dat vraagt om ouderwetse zaken als zelfonderzoek, innerlijkheid en dialoog. En laten die nou net

onder vuur liggen door zogenaamd autonome technieken zoals beslialgoritmes. Het maakt die ouderwetse zaken onmiddellijk actueel. Zolang we nog niet in de *real life matrix*⁵⁾ van *Het Alles* leven, zolang er een buiten is, los van de wereld van de platformen, zolang we collectief de weelde kennen van vrede, welvaart en gezondheid, hebben we tijd om uit te zoeken hoe we steviger in onze schoenen kunnen staan, voor het moment dat al die vanzelfsprekendheden er opeens niet meer zijn – zodat we niet net als die domme gans uit de reclame zonder nadenken rechts afslaan, de heg in, zodra een systeem dat van ons vraagt.

naar: Miriam Rasch

uit: Follow the Money, 30 maart 2022

Miriam Rasch is schrijver, filosoof en essayist.

noot 1 TomTom: een navigatiesysteem voor auto's

noot 2 *autonomous vehicle*: een voertuig dat niet wordt bestuurd door een mens maar door kunstmatige intelligentie

noot 3 Elon Musk is oprichter en baas van het automerk Tesla.

noot 4 kantiaans: verwijzing naar de ideeën van de filosoof Immanuel Kant (1724-1804)

noot 5 (*real life*) *matrix*: verwijzing naar The Matrix, een filmtrilogie waarin de wereld slechts een computersimulatie blijkt die de 'Matrix' heet

Roddelen is een goede zaak!

bron 1 – ‘Schaam je niet: roddelen is gezond!’

(1) *Roddelen over een collega. Gemeen, vindt de een. Maar Rinus Feddes snapt het wel. De promovendus aan de Universiteit voor Humanistiek breekt een lans voor de roddelaar, die het soms gewoon nodig heeft om een ander iets in het oor te fluisteren.*

5 (2) (...) Twaalf jaar heeft hij aan zijn proefschrift gewerkt. Aan de Hogeschool Rotterdam waar hij lesgeeft, ontwikkelde hij meerdere vakken over roddelen en informele communicatie. Door de jaren heen vroeg Feddes aan honderden studenten om hun beste roddelverhalen met hem te delen voor zijn proefschrift. De verhalen hielpen hem een heel eigen visie op roddelen te
10 formuleren.

(3) “Als ik studenten vertel dat ik geloof in constructief roddelen, zijn ze meestal eerst verontwaardigd. Roddelen associëren ze met iets negatiefs. Maar ik maak een duidelijk onderscheid tussen roddelen en pesten. Pesten is gericht op het bewust kwaad doen van de ander, terwijl roddelen meer gericht
15 is op het in vertrouwen uiten van je onderbuikgevoelens.”

(4) Emotioneel ontladen wordt dat in de roddelliteratuur genoemd. “Maar ook het aangaan van sociale binding is een belangrijke functie van roddelen. Ik vroeg de studenten hun roddels te clusteren: wie roddelt er over wie? Dan bleek altijd dat bepaalde groepen over andere groepen roddelen. De warme
20 kant van een familie over de koude kant of de jongeren over de ouderen. Roddelen blijkt dus een bindmiddel.”

(5) Vocaal vlooien noemt Feddes het graag. “Apen besteden een kwart van hun tijd aan het vlooien van elkaar en echt niet alleen omdat ze zoveel jeuk hebben. Als twee apen elkaar vlooien, laten ze andere in de groep zien: wij
25 hebben een bondje. Bij mensen gaat dat net zo. Als je een roddel aan iemand vertelt, kom je vaak dicht bij iemand, of je fluistert zelfs in zijn oor. Je deelt je verhaal alleen met diegene. Bij wie je wilt horen, bepaalt met wie je roddelt.”

(6) Zo ontstaan sociale betrekkingen tussen mensen, buiten de officiële verhoudingen om. Die informele verhoudingen zijn belangrijk, vindt Feddes,
30 want je kunt nu eenmaal niet altijd alles recht in iemands gezicht zeggen. “Als jij vindt dat je baas zijn vrouw hufferig behandelt, zul je hem dat niet snel zeggen, omdat hij een machtspositie heeft. Dus dan vertel je het aan een collega, want je moet toch ergens heen met je gevoel.” (...)

(7) Kritiek geven en ontvangen zijn dingen die Feddes leerzaam vindt aan
35 roddelen. “Door met je onderbuikgevoelens naar buiten te treden, kun je jouw mening toetsen aan die van de ander. Als je je vrouw vertelt dat je vindt dat de buurman zo’n harde stem heeft, zegt zij misschien wel dat je je aanstelt. Je kunt leren van die tegenspraak, het kan je helpen je eigen kaders te vormen en te bepalen wat jij belangrijk vindt, maar dan moet je wel het lef hebben
40 ermee naar buiten te treden.”

*naar: Anne Wijn, uit: Trouw, 8 mei 2018
Anne Wijn is journalist en schrijver.*

bron 2 – Waarom roddelen vrouwen?

Reactie 1 (anonieme gebruiker)

De monotonie van het dagelijks leven wordt onderbroken met aangedikte en spannende verhalen of verzinsels. Het geeft roddelaars een opwindend gevoel en ze hopen er succes mee te hebben (ook al is het maar 5 minuten). Roddelen is dan een tijdverdrijf aan de telefoon, voor of na een vergadering, in de trein of op dode momenten van de dag.

Reactie 2 (anonieme gebruiker)

Roddelen is niet hetzelfde als lasteren. Roddelen doen mensen om hun plaats in de pikorde van een groep te bepalen en mannen doen het dus ook, al zijn vrouwen er denk ik wel meer mee bezig.

uit: startpagina.nl/v/gezondheid/vraag/

Startpagina GoeieVraag is een vraag-en-antwoordplatform en heeft als doel het uitwisselen van kennis. Dat gebeurt door het stellen van vragen en het geven van antwoorden door de gebruikers ervan. Moderators van GoeieVraag beoordelen alle ingezonden meldingen.

bron 3 – Roddelen is nuttig (maar hou het stil)

(...) Er is een goede reden waarom we over anderen praten, zelfs als de gesprekken op zich niet zo boeiend zijn. Het is een hulpmiddel om onze sociale wereld te begrijpen: horen vertellen over goed en slecht gedrag helpt ons te bepalen hoe we “volgens de norm” kunnen handelen. Daarnaast versterkt roddelen de band tussen gesprekspartners, aangezien roddels meestal worden uitgewisseld tussen mensen die met elkaar op goede voet staan – en door de uitwisseling van die roddels nog intiemer worden. Ook is roddelen een uitstekende manier om berichten te verspreiden. Volgens evolutionair psycholoog Robin Dunbar zijn roddels een manier om waardevolle informatie in een groot netwerk te verspreiden – een groter netwerk dan we zelf helemaal in de gaten kunnen houden. Denk bijvoorbeeld aan de celebrity's met wie we bekend zijn, maar die we zeker niet zelf kennen.

naar: Else Boer

uit: De Standaard, 17 november 2022

Else Boer is publicist, schrijver en docent Nederlands. De Standaard is een Vlaams dagblad.

bron 4 – Waarom roddelen zo goed is

(1) (...) Sociologen achter het onderzoek *The virtues of gossip: Reputational information sharing as prosocial behavior*¹⁾ ondervonden dat roddelen regelmatig beschermend werkt doordat we informatie over slecht gedrag van anderen delen en zo onze medemens waarschuwen voor dwazen. *If you tell*
5 *people that this person is a selfish jerk, people learn to avoid the exploitive*
*jerk,*²⁾ vertelt coauteur Matthew Feinberg aan *The New York Times*.

(2) Roddelen is bovendien gezond. Robb Willer, nog zo'n slimme *The virtues of gossip*-auteur, bemerkte tijdens zijn onderzoek dat de hartslag van zijn proefpersonen aanzienlijk steeg na het zien van iets wat niet door de beugel
10 kon. Mochten ze erover roddelen, dan daalde hij weer. *Quest Psychologie* schreef een interessant stuk over de voordelen van roddelen.

(3) (...) Naar het schijnt, maak je met een beetje geroddel (goede) vrienden. "Roddels maken de verhoudingen op de werkvloer duidelijk en zorgen voor hechte banden, zelfs vriendschappen", schrijft *Quest Psychologie*.

naar: redactie Cultuur & Reizen, 26 september 2017

uit: harpersbazaar.com

Harper's Bazaar is een modetijdschrift dat aandacht besteedt aan onder andere stijl, beauty, carrière, cultuur en reizen.

noot 1 vertaling: *De kracht van roddelen: informatie delen over reputaties als prosociaal gedrag*

noot 2 vertaling: "Als je mensen vertelt dat deze persoon een zelfzuchtige kwal is, leren mensen deze uitbouter te vermijden."

Tekst 2 Het mag wel wat strenger

(1) Taalkundigen vinden alles maar goed. Ze keuren zelden iets af, en dragen zo bij aan het verval der zeden in het algemeen en de ondergang van het Nederlands in het bijzonder. Deze klacht hoor je vaak – soms tussen de regels door – in taal-discussies. Taalgebruikers die streng in de leer zijn, raadplegen taal-
kundigen (of taalkundig geschoolde taaladviseurs), en die zeggen vervolgens dat je tolerant moet zijn tegenover vrijwel elke nieuwlichterij. *Hij wilt?* Was vroeger fout, maar de gemiddelde taalkundige zal meteen opmerken dat die vorm in de lijn der verwachtingen ligt omdat hij regelmatig is. *Groter als?* Ja, beste taalgebruiker, dat komt al eeuwenlang voor en er is in principe niks op tegen. *Een aantal leerlingen?* Dat is inderdaad enkelvoud als je een groep leerlingen bedoelt of met een bepaald lidwoord of een bepaling (*het aantal leerlingen, een groot aantal leerlingen*), maar *leerlingen* is meervoud en dus mag het ook meervoud zijn, hoor.

(2) Taalkundigen zullen inderdaad aan de tolerante kant zijn, en moderne taaladviseurs lijken op korte afstand te volgen: taalnormen zijn niet in steen gebeiteld, en je kunt niet voor eeuwig vasthouden aan een norm die geen basis heeft in het werkelijke taalgebruik.

(3) Toch is er wel iets te zeggen voor de opvatting dat taalkundigen best iets strenger mogen zijn. Maar dan vooral in didactisch opzicht. Waar het op neerkomt, is dit: van tolerantie leer je niets.

(4) Hoe zit dat? Stel dat je een aanhanger bent van een strenge, maar verouderde norm. Je vindt bijvoorbeeld dat het betrekkelijk voornaamwoord altijd *welk(e)* moet zijn (*De regels welke in acht moeten worden genomen, staan op schrift*). En stel dat je dat gaat opzoeken op Taaladvies.net,¹⁾ en je vraagt of die zin correct is. Dan staat daar: “Ja, maar dit gebruik is alleen geschikt voor formele schrijftaal. In algemene teksten en in spreektaal is het gebruik van *welke* als betrekkelijk voornaamwoord af te raden.” Je zult niet gauw de radicale uitspraak vinden dat zo’n taalvorm echt niet meer kan.

(5) Taalkundigen zijn dus niet alleen tolerant ten opzichte van nieuwe ontwikkelingen, ze zijn ook meestal te voorzichtig met taalgebruikers die verouderde normen propageren of hanteren. Waarom leer je daar niets van? Omdat je op deze manier als leerling nooit echt met tegenstrijdige bronnen geconfronteerd wordt.

(6) We zagen het in een onderzoek van Astrid Wijnands naar reflectieve ontwikkeling in het grammatica-onderwijs: leerlingen die met een strikte opvatting de bronnen in gestuurd worden, vinden daar nooit echt een uitdaging in. Strenge normen worden nooit tegen-gesproken, alleen versoepeld. De leerling kan zich dan permitteren om te denken: “Laat ik toch maar bij de strenge norm blijven, dan zit ik altijd goed.”

(7) Zo komen ze dus nooit verder.
Halfslachtige versoepelingen en het
85 maar blijven goedkeuren van ouder-
wets taalgebruik zorgen niet voor de
cognitieve frictie die nodig is om
leerlingen aan het denken te zetten
over de taalregels. We hebben
90 taalkundigen en taaladviseurs nodig
die de strenge norm echt afkeuren in
plaats van hem alleen uit te breiden.

Welke als betrekkelijk voornaam-
woord hoort niet tot het Standaard-
95 nederlands. *Een aantal leerlingen* als
enkelvoud is bijna altijd
ongrammaticaal. Het afkeuren van
Hij wilt of *groter als* is onjuist. Alleen
als je het zo scherp stelt, wordt de
100 leerling uitgedaagd om naar
argumenten te zoeken.

naar: Peter-Arno Coppen

uit: Levende Talen Magazine 2022 (109) nr. 6

Peter-Arno Coppen is hoogleraar Vakdidactiek aan de Letterenfaculteit van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij houdt zich onder andere bezig met grammaticaonderwijs.

noot 1 Taaladvies.net is een website waarop ervaren taaladviseurs en andere deskundigen veelgestelde vragen over taal en spelling beantwoorden. De website is een samenwerking van de Nederlandse Taalunie en enkele andere taalorganisaties.

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.

Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.